

Проф. др Невенка Боџојевић

ИСКЉУЧЕЊЕ ИЗ НАСЉЕДСТВА У СРЕДЊОВЈЕКОВНОМ КОТОРСКОМ ПРАВУ

1. Увод

Нека питања из насљедно-правне проблематике у нашим средњевјековним приморским градовима су била предмет изучавања у радовима монографског карактера и посебним прилозима наших правних историчара. Правни историчари и романисти махом су се бавили анализом статутарне и нотарске грађе која се односи на законско и тестаментално насљеђивање, способност за прављење опорука као и основних принципа на којима је почивало насљедно право у појединим градским средиштима, приградском окружењу и на острвима. У цјелини посматрано, потуније су сагледани развој насљедно-правних института у градовима средњодалматинске регије,¹ нешто мање на истарском правном подручју,² док је у градо-

¹ В. Чучковић, *Развој дубровачког насљедног права до 1385. године*, Београд, 1965, докторска дисертација; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жене у Дубровнику у XII и XIV вијеку*, САНУ, Београд 1974, посебно издање, књ. CDLXIX, одјељење историјских наука, књ. 2; Г. Новак, *Повијесни Силићи*, Сплит 1957; А. Цвитанић, *Правно уређење силићке комуне по Силајућу из 1312. године*, Сплит 1966, 157-163; А. Цвитанић, *Средњевјековни силајући града Брача*, Супетар 1968; Ј. Маргетић, *Насљедно право десцеденција у силајућима Шибеника, Хвара и Пага*, Зборник Правног факултета у Загребу, 22/3, 1972, 339-366; Ј. Маргетић, *О старом хрватском праву десцеденција*, Хисторијски зборник, Загреб 1974, бр. 25/26, 72/73, 273-279; I. Веус, *Силајући задарске комуне из 1305. године*, Вјесник државног архива у Ријеци, св. II, Ријека 1954, 491-781; дио о насљедном праву, 697-711; F. H. Schmid, *Dalmatinische Stadtbücher*, Згодовински часопис, Љубљана 1952/53, бр. 6-7, 515-521.

² Ј. Маргетић, *Преферирање дјејетића по крчком, райском и другим приморским силајућима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 215-247; Ј. Маргетић, *Брачно имовинско право према Крчком силајућу на латинском језику*, Крчки зборник, Крк 1971, 28-57; Ј. Маргетић, *Нека ишћања силаријеж млејачког права*, Зборник Правног

вима јужног приморја детаљније обрађено само средњовјековно будванско наследно право и питање законског наслеђивања и форми тестамена у средњевјековном которском праву.³

Цјеловита и обједињена анализа низа важних питања из ове области је неопходана ради проналажења јединственог фундамента у формирању и развоју института наследног права на нашем тлу. Синтеза такве врсте може бити учињена тек након детаљне анализе појединих наследних института у сваком средњовјековном граду понаособ. Истраживање нотарске и статутарне грађе средњовјековног Котора о питању еххередације дио је укупних напора ка том циљу.

Искључивање из наслеђа потомака је било Статутом установљено право тестатора у већини средњовјековних приморских градова. Постојало је и у средњовјековном Котору и заслужује подробну анализу са два аспекта. Први, којим се објашњава статутарна регулатива овог института и његова примјена у пракси, и други, који подразумева компаративну анализу овог института према статутима других приморских и прекоморских градова. Посебно је интересантна анализа еххередације у Котору и у односу на Јустинијаново право (*Novela 115*) и византијско право (*Ekloga*), које је иначе било подлога за *ius commune* из којег су сва средњовјековна статутарна градска права налазила темељне принципе за уређење приватноправних односа, па и института о којем је овдје ријеч. Нарочито је важно утврдити да ли је нормативно уређење овог института у средњовјековном Котору било одраз примјене у пракси правила општег права и да ли је, осим тога, у тој регулативи било и неких особености које се могу објаснити локалним приликама у граду, градском залеђу и ширем окружењу.

2. Сїаїшїарне одредбе о слободи шесїирања и еххередацији

Акти располагања последњом вољом, у исправама означени као располагање "рго апїта sua" спадају међу најбројније акте средњовјековне

факултета у Риједи, бр. 9/1988, 107-117; Л. Маргетић, *Ekloga из 726. године и њена важност за нашу правну историју* Зборник Правног факултета у Риједи 1/1980, 53-77; I. Веис, *Основи сїаїшїарної права у Исїри*, Зборник Правног факултета у Загребу, XII/3-4, 1962, 181-198.

³ Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, Никшић 1988, 139-159; Н. Богојевић, *Законско наслеђивање по которском Сїаїшїарно*, Зборник Правног факултета у Титограду, бр. 1/1977, 137-157; Н. Богојевић, *Форме шесїаменїа у средњовјековном которском праву*, Зборник Правног факултета у Титограду, бр. 8/9, 179-195.

которске канцеларије.⁴ Стога се с правом може рећи да је тестаментално располагање имовином било уобичајен начин позивања на наслеђе и у примјени много чешће него наслеђивање ab intestato по одредбама которског Статута.

Которски статут питање слободе тестирања регулише одредбом 182, De ordinatione viri cum venerit ad mortem. Том одредбом се прописује: "Одређујемо да ожењен човјек на самрти, а жена му је жива, може по својој вољи располагати са једном четвртином своје покретне и непокретне имовине; остатак имовине припада његовим насљедницима, а ако насљедника нема може по вољи располагати са читавом својом имовином, али се та наредба тестатора остварује тек након женине смрти".⁵

Из одредбе произилази неколико закључака у вези слободе тестирања у средњовјековном Котору:

а) да је потпуна слобода тестирања постојала ако тестатор нема дјеце,

б) да је била овим прописом ограничена ако има дјеце на начин да им остави неоштећен законски нужни насљедни дио,

в) да се тај дио састоји од 3/4 укупне покретне и непокретне имовине.

Посредно се на очеву слободу тестирања односи одредба 185, Quod pater de suo potestatem omnimodam habeat disponendi из 1359. године. Овом одредбом је прописано:

"Отац има сву власт да за живота и у случају смрти располаже, одређује и чини са добрима својим како му се чини да је боље при чему јед-

⁴ Monumenta Catarensia I, Прва књига которских нотара од год. 1326-1335, ЈАЗУ, Загреб 1951 (у даљем тексту SN I), исп. 13, 54, 74, 92, 190, 192, 225, 248, 258, 260, 338, 365, 372, 403, 409, 438, 626-629, 657, 680, 718, 732, 802, 815, 825, 862, 887, 928, 931, 982, 985, 986, 990, 998, 1017, 1132, 1228, 1231, 1233, 1273, 1326; Monumenta Catarensia II (у даљем тексту SN II), исп. 10, 23, 57, 65, 129, 279, 382, 386, 394, 412, 421, 429, 521, 523, 532, 559, 601, 646, 647, 727, 879, 866, 897, 917, 1022, 1042, 1142, 1204, 1232, 1295, 1339, 1372, 1434-1436, 1604, 1616, 1632, 1634, 1726, 1751, 1755.

⁵ Statuta et leges civitatis Cathari, Venetis, 1616 (у даљем тексту Stat. Cath.), cap. 182: "Cupientes per praesens Statutum, non solum viuentibus, verum etiam morientibus subuenire. Statuimus, ut si aliquis homo uxoratus venerit ad mortem, superuiuentem uxore, et sae voluerit animae prouidere, possit dimittere pro anima sua de bonis suis quantum sibi placuerit, usque ad quartam partem, tam de mobili, quam de stabili, et super quartam partem, quantum iurauerit habuisse de malo oblato, et residium, sit heredium suorum, et si heres non habuerit, post obitum uxoris, vadam totum factum suum, secundum quod ipse ordinauerit".

ном сину не може додијелити више него другом".⁶ Иста забрана је поновљена у члану 139 Статута, *De patre volente diuidere bona sua inter filios prima et ultima uxoris*.⁷

Из текста наведеног члана Статута произилази:

а) отац породице је у средњевјековном Котору имао право да подијели имовину за свога живота са својом дјецом (односно синовима како то Статут прописује),

б) при тој диоби је сваки од синова добијао једнак дио,

в) отац је имао право на распоред и подјелу и 3/4 добара која након његове смрти припадају потомцима, односно синовима, при чему се ваљаност тестаментa одређивала сходно поштовању статутарне одредбе о праву свих синова на једнак дио заоставштине.

У мотивацији одредбе 185. су таксативно набројани разлози за овакво очево право на подјелу имовине за живота и за случај смрти. Отац може подијелити имовину "ако му син не указује дужно поштовање, ако је себичан и безобзиран према њему и ако се недостојно понаша". Статут не прецизира шта значи недолично понашање и да ли се притом мисли само на такво понашање сина према оцу или се има у виду и шири круг лица или уопште однос, односно понашање сина у средини у којој живи и ради (мисли се на осуду понашања коју даје јавно мњење). Из изложеног је ипак посве јасно да је очева диоба и распоред имовине за живота била "осуда" потомака због њиховог лошег начина живота и владања првенствено у породици а да је једнак распоред имовине између синова био начин превазилажења њихових међусобних трвења након очеве смрти.⁸

⁶ Stat. Cath. cap. 185, 25. X 1349: "De filij vestigijsinherendo, qui patri in manus suam spiritum commendavit, et dignum est ut parti ad filio reurentia omnimoda, et honar debitus impendatur, qui quidem filij auaritae cecitate commoti, salubri, voluntati eiusdem patris, ne suae saluti provideat, et honori contradicere nequeant; volumus et firmamus, quod pater omnimodam potestatem habeat in vita, et in morte dispondendi, et ordinandi et faciendi de bonis suis prout sibi melius, et salubrius videbitur expedire, dummodo uni filio plus quam alteri aliquid dare non possit".

⁷ Stat. Cath. cap. 139: Si pater voluerit inter filios suos (...) sua bona (...) diuidere (...) possit hoc facere etiam filijs nolentibus et valtem contingentem (...) unicuique filio assignare et si voluerit dum vixerit apud partes filiorum omnium retinere et quod uni filiorum plus quam alteri dare non possit, nisi tantum maiori filio lectum, secundum antiquam consuetudinem.

⁸ Таква пракса је била позната и у другим средњовјековним градовима. Детаљније о томе у средњовјековном Дубровнику код В. Чучковић, *Развој дубровачког наследног права до 1385. године*, (необјављена докт. дисертација) Београд 1965, 154-159; Уп. В. Чучковић, *Материјално обезбеђење суйружника у дубровачком средњовјековном праву*, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву* 28, 1980, 307-338; у Будви код Ж. Бујуклић, *Правно уређење*

Которски статут даје, осим у члану 182, и још једну могућност потпуне слободе тестирања читавом имовином. Она постоји у случају када тестатор има насљеднике али их путем разбаштињења лишава из насљедства. Случајеви exheredacije су набројани у, иначе недатираном, члану 144, Exquibus causis potest pater exheredare filium.⁹

Овом одредбом је прописано:

"Отац може да лиши сина из насљедства ако син свог оца или мајку туче, ако оца или мајку тужи тужбом која повлачи смртну казну или тјелесно оштећење и ако покуша да оца или мајку отрује, а то се може доказати. У том случају, а након очеве и мајчине смрти његов дио припада осталој браћи или сестрама".¹⁰

Из наведеног се уочава да се право на искључење потомака из насљедства у побројаним случајевима односило на оба родитеља подједнако. Разлике између оца и мајке у погледу разлога за лишавање потомака из насљедства не постоји. Оне су присутне једино код питања ко обавља акт лишавања из насљедства, отац или мајка, и у вези с којом имовином.

Искључење из насљеђа врши отац а не мајка што потврђује и споменута 144. статутарна одредба у самом називу гдје се изричито наводи да се одредба односи на разлоге због којих отац може искључити сина из насљеђа (pater exheredare filium). Такво статутарно одређивање правни је израз ондашњих породичних односа које карактерише подређени имовинско-правни положај жене у браку и породици и привилегован статус оца породице у односу на жену и остале чланове породице. Но, очев положај у породици се, упркос овлашћењима које има, не може изједначити с положајем које је имао римски pater familias, па стога сматрамо његов положај положајем особене, sui generis, врсте.

средњовековне будванске комуне, Никшић 1988, 139-157; У Сплиту код А. Цвитанић, Правно уређење сџлшйске комуне йо Сџашујуу из 1312. године, Сплит 1968, 111-119.

⁹ Stat. Cath. cap. 144.

¹⁰ Stat. Cath. cap. 144: Ex quibus causis potest pater exheredare a filium "Statimus, quod si filius paternorum beneficiorum oblitus partem suum verberauerit, aut matrem, vel eundem patrem coram Curia accusauerit, tali accusatione, quod probata accusatiore, ammitteret pater uitam, vel membum, aut si vitae ipsius patris, vel matris per venenum, vel alio modo insidiari tentauerit, et hoc plenum possit probari, pater talem possitexheredare totam ad hereditatem patrimonij sui, et ipsum facere absque parte, et alij fratres, vel sorores si pater moreretur, aut mater, possideant partem suam, si haec in indicio fuerint praesentata".

Наведено, наравно, не значи да је жени, односно мајци било ускраћено право exheredacije потомака из наслеђа. То посредно закључујемо из статутарне одредбе 199, De potestate quam habeat mater super filios, у којој је између осталог прописано ово: "Власт коју за живота има отац над синовима, након његове смрти има његова жена, посједујући lectum, осим што не може ништа отуђивати без воље синова и не може бити свједок у њиховим међусобним споровима". Једном четвртином мираза могла је, под Статутом одређеним условима, слободно располагати.¹¹

Сматрамо да је, судећи по овој одредби, жена у средњовјековном Котору могла након мужевљеве смрти, у дијелу оне породичне имовине која је у њеној својини и којом је могла слободно располагати, искључити потомке из наслеђа, наравно под условом да постоје разлози за искључење из наслеђа утврђени Статутом.

3. Примјене сѿауѿарних одредби у ѿракси

Нотарска грађа которског архива из XIV вијека показује да су се Которани махом опредјелјивали да у изјавама последње воље оним дијелом своје имовине којим могу слободно располагати¹² располажу тако да је остављају својој дјечи или другим најближим крвним сродницима. Давање неке новчане своте "за душу и држање бдјења" градским црквама и манастирима такође је била уобичајена пракса у Котору.¹³

Оставилац који није имао потомке имовину је обично остављао брачном другу да је ужива за живота. Након смрти брачног друга имовина се распоређује како је у тестаменту одређено.¹⁴ Именовање жене за

¹¹ Stat. Cath. cap. 199. ("... Statuimus, quod illam potestatem quam habuit pater super filios in vita sua, eadem habeat mater post mortem viri sui, possidento lectum ipsius, excepto non possit aliquid alienare absque filiorum voluntate... quod domisit pro animo sua usque ad quartam partem sui parchiuij...").

¹² Stat. Cath. cap. 182, видјети нап. бр. 5.

¹³ То потврђује садржина бројних тестамената; види нап. под бр. 4.

¹⁴ Илустративан је у том погледу тестамент Леонарда Лекије од 1. јула 1336. године у којем је записано да "он жели да сву своју покретну и непокретну имовину у граду и ван града остави својој жени Ради за њена живота, а након њене смрти ће половина куће у којој Рада живи и остало од имовине припадати његовом брату Јури; SN II, исп. 1755 (...in primis volo et ordino, quod totum meum mobile et stabile intus ciuitatem et extra sit uxoris mee Rade in vita sua, sicut ipsa ordinaverit, verum tamen nedietas mea domus, in wua maneo, sit fratris mei Iure post mortem dicte Rade...).

уживаоца мужевљеве имовине је био, како се у исправама назначавача, стари и устаљен обичај града,¹⁵ који је потом ушао у статутарно право и био у правној пракси стриктно поштован.¹⁶

О формираној свијести Которана да се прописи морају поштовати потврђују и неки тестаменти у којима се чак изричито наглашава да тастатор врши распоред само 1/4 свих добара на које има право потпуне слободе тестирања, или се пак у тестаменту прецизира да се из имовине тастатора има издвојити 1/4 добара, којом се слободно прасполаже.¹⁷ Већина таста-

¹⁵ Жена је у тим случајевима "domina" и "patrona" за све послове и све ствари и добра преминулог супруга, како је то експлицитно и наведено у тестаменту Ђорђа Цернели од 14. III 1336. године. Овим тестаментом је његова жена истовремено одређена и за епитропа - извршитеља тестаamenta; СН II, исп. 1042 (... "Item ordino et volo, quod post mortem meam completo et satisfacto testamento meo, secundum quod hic conrinetur, uxorem meam, dominam Elenam, ... Post obitum vero suum, teneatur et volo, quod ipsa distribuatur pro anima mea et sua nostrorum defunctorum, tam mobilia, quam stabilia secundum sibi gratiam a domino datam..."). Слично је и у тестаменту Јохана, сина Марина Главатија, чувеног которског властелина, који је у изјави последње воље одредио своју жену "dominu" и "patronu" i одредио "de omni residuo mobiliu et immobiliu ipsam institutio patronam et dominam usque ad obitum suum, СН II, исп. 1042 (... "Item ordino et volo, quod post mortem meam completo et satisfacto testamento meo, secundum quod hic conrinetur, uxorem meam, dominam Elenam, ... Post obitum vero suum teneatur et volo, quod ipsa distribuatur pro anima mea et sua nostrorum defunctorum, tam mobilia, quam stabilia secundum sibi gratiam a domino datam...").

¹⁶ Лијепу илустрацију о остваривању права удовице на лектум у пракси даје исправа од 29. VII 1335. године. Гиле, син Нуција Гиле, општински извршитељ тестаamenta тужи удовицу Вале пок. Берислава да напусти мужевљеву имовину да би се могао извршити тестамент пок. Велије. Тужена удовица истиче да она жели да по праву које јој даје статут користи могућност уживања мужевљеве имовине за живота. Суд је, оцјењујући наводе тужене, савим правно поткријељене, удовољно њеном захтјева за остваривање права на лектум, SN II, исп. 927 ("... Coram nobis iudicibus iuratis predictis viniens Gilla, filius Nutii Gille, epitropus datus per curiam super testamentum Vali condam Berislai dicit: "Sententiam est michi per iudices priores, quod ego satisfaciam dictum testamentum de facto suo, sicut ordinatum est in eodam; dicendo Dome, uxori condam Vali predicti: "Et tu consensisti, quod satisfieret et etiam de pluri; unde volo, exeat de dicto facto, quia volo satisfacere". Que Dome respondens per adoucatum suum dixit: "Ymo consentio et volo, quod dictum testamentum integre satisfaciatur secundum ordinationem viri mei predicti, verum tamen volo possidere in vita mea secundum consuetudinem ciuitatis". Quare nos iudices sic audientes et videntes per statutum, quod uxor in vita eius mortuo marito, si vult possidere, potest, sententialiter diximus, quod idem Gilla cum collegis suis contentis in sua sententia predicta, satisfaciat dictum testamentum secundum ordinationem viri antedicti, verum tamen dicta Dome in vita sua possideat, si vult secundum consuetudinem ciuitatis...").

¹⁷ У тестаменту Матеја, пок. Трипуна Јакоба од 30. IV 1336. године, је савим децидно наведено да тастатор "из свих добара које има у граду и ван града издваја четврти дио и са њиме располаже по сопственој жељи зато што је тако прописано у Статуту, а због очувања права других према којима он има обавезе"; SN II, исп. 1726 (... Preterea volo, quod de toto facto meo ex extra ciuitatem extrahatur quarta pars...); Издвајамо као типична женина располагања миразом будући да је код мушкараца право располагања имовином било неспорно и у односу на жене много шире у Статуту и пракси постављено. Прва исправа је од 16. VI 1332. године. У исправи је записано да Донка, жена Матије Сарани, сачињава тестамент тако што

тора је изгледа поштовала статутарно право нужних наследника на 3/4 његове имовине. Неки судски спорови указују да је у пракси понекад било одређених одступања од тога.¹⁸

издваја и распоређује 1/4 свог мираза (... extragantur de quarta parte parchiui mei perperi ducenti, de quibus perperis volo, ut dentur perperi quinquaginta nutricibus nutrientibus pueros meos..."); СН II, исп. 23; Друга исправа се односи на тестамент Боце, кћерке Обрада Диале, којим она издваја и распоређује по својој вољи 1/4 мираза, коју је некад добила; осталим дијелом такође располаже слободно али га оставља својим наследницима уз напомену да жели да "ако њени наследници не доживе године потребне за стицање наслеђства сав њен мираз повјери (буде дат) епитропима тестаментa"; СН II, исп. 1295 (... "In primis volo, quod de valore vinee, quam Millosius vendidit Thome Bugonis, Que data fuit in parchivio, item de domo, que est in territorio sancti Luce et de valore de ruba et carcellis et de allis rebus datis in parchivio de tota dote mea, quod extrahatur quartum...).

- 18 У исправи од 31. VII 1335. године је забиљежен спор између Ивана Константинова, извршитеља тестаментa Раде уд. Марина Бруна, као тужиоца и тужених Андрије Саматора и Мате Абрајева. Спор се води зато што су тужени ушли у посјед Маринових добара на које Рада наводно има право као покојникова жена. Суд доноси пресуду уважавајући разлоге које дају тужени у одбрани да им је имање припало као најближим сродницима Мариновим према одредби статута и да Рада као удовица умрлог није смјела располагати иметком свога мужа. Она је имала само право да у Статутом утврђеним условима ужива имовину кроз право на лектум. SN II, исп. 937 ("..Coram nobis iudicibus iuratis predictis conquestus est presbyter Iohannes Constantini aduersus Andreas Samator et Mathe Abrae dicens: "Ego sum epitropis testamenti condam Rade, uxoris Marini de Brumo, et vos intrastis in factum olim dicti Marini. Volo ergo, quod exeat de dicto facto, quia volo dispensare secundum testamentum dicte Rade". Qui Mathe et Anreas dixerunt: "Dictum factum pertinent ad nos secundum formam statuti, quia nos sumus propinquiores dicti Marini, et Rade uxor ipsius Marini, non potuit testari de facto mariti sui". Quare nos dicti iudices sic audientes et videntes statutum diximus per sententiam, quod ipsi Andreas et Mathe habeant dictum factum Marini secundum formam statuti una cum Martholo Platonis, qui se dicit propinicum cum eisdem, ed diuidant secundum quod unicuique procedit. Сличан овом је и спор од 15. IV 1332. године у којем се парниче кћерка пок. Балдина са Сергејом и Матејом Трифуновим, извршитељима тестаментa њене мајке. Преко пуномоћника и ујака кћерка тражи од Суда да спрјечи да се тестамент њене мајке убиљежи зато што садржи располагање преко 1/4 оставиочевих добара, јер по статуту њена мајка (тестатор) на то нема право. Судије су након увида у Статут и консултација са старијим људима из града донијеле пресуду којом се дозвољава извршитељима тестаментa да се упркос изнијетом правном недостатку у садржини ипак убиљежи у нотарску књигу, али да се извршитељима тестаментa забрани располагање имовином преко 1/4 тестаторових добара; SN I, исп. 982, 15. IV 1342. године. ("... Coram nobis iuratis iudicibus Pascali Bartholi et Base de Salue conquesta est filia quondam Balfduini per aduocatum et auunculum suum Marcum Dragonis aduersus epitropos testamenti matris sue, scilicet Sergium et Matheum Triphonis Jacobi, Nale Cantauli et Bene de Bise, dicens eis: "Mater mea fecit testamentum ultra quartam partem, quod non potuit facere secundum formam statuti. Volo ergo, quod ipsum testamentum, quod factum est contra statutum, non notetur". Qui epitropi respondentes dicebant: "Notetur testamentum, et si aliquis habet aliquid dicere super eum, nos sumus parati respondere". Et Marcus aduocatus predictus dicebat: "Non debet notari, quia statutum prohibet". Nos uero dicti iudices iurati videntes statum prohibet". Nos uero dicti iudices iurati videntes statutum habitoque consilio cum senioribus terre sententialiter dicimus, quod dictum testamentum notetur et dicti epitropi ratione dicti testamenti non possint distribuere de facto iuratis

Подаци о еххередицији потомака нијесу нађени у исправама из прве половине XIV вијека, што је донекле схватљиво ако се има у виду природа овог института. Није реално очекивати писмене трагове о његовој чешћој употреби у свакодневном животу, мада то не значи да се, ако није нађен документ из наслеђа по основу статутарне одредбе о еххередицији, може бити искључиво и тврдити да овај институт није примјењиван у животу града.

Забилежене су свега двије исправе у којима се помиње искључивање из наслеђивања али не из разлога наведених у одредби 144. которског Статута, већ због неизвршења уговорених обавеза из уговара о доживотном издржавању који је за живот оставиоца са њим закључио његов крвни сродник.

Прва исправа је од 11. XI 1334. године. У исправи се констатује да су Вита Кули и Марин Голије, извршитељи тестаментa Дoме, жене Мартина Панце, донијели на препис и овјеру тестамент у коме се, између осталог, наводи: "Ја Дoме, жена Мартина Панци, при пуној свијести и слободно изјављеној вољи чиним свој последњи тестамент о мојим стварима. Прво желим да Никола, унук мој, нема ништа од мојих ствари зато што ми није давао од оног што је требало да ми даје за мога живота, тј. одјећу, обућу и све друго што ми је било потребно"; у тексту даље слиједи легатски распоред имовине и именовање треће особе, ван круга крвних сродника, за универзалног наследника преостале имовине.¹⁹

olim dicti Balduini nisi quartam partem secundum formam statuti et relique tres partes sint filie dicti Balduini; У случају када наследство преузме ванбрачно дијете оставиоца, законити наследници имају право да то оспоре и остваре своје легитимно, статутом установљено право на наследство као што је то учињено у спору вођеном 29. VII 1335. године између Циве пок. Петра Витија и Јована заваног Муха. Циве у име своје мајке Кларе тражи да њезина ванбрачна братанична напусти некретнине у које је ушла будући да по статуту она нема право да наследи зато што је ванбрачно дијете и да заступана Клара има као сестра умрлога статутарно право да га наследи; SN II, исп. 934 ("Coram nobis iudicibus iuratis Marino Golije, Base de Salue et Triphone Buchie conquestus est Giue condam Petri Viti pro Clara, matre sua, aduersus Johannem dictum Mucham dicens: "Tu tenes partem sdredbi Iessce, olim fratris matris mee predicte; volo, quod restituas eam michi, quia michi pertinent". Cui dictus Johannes dixit: "Ymo pertinet filije Ycessce predicti". Et dictus Giue dixit: "Non pertinet sibi, quia est bastarda". Et probauit eam esse bastardam. Quare nos dicti iudices videntes per statutim, quod bastardi non possunt possidere sdrebi, et Clara, mater Giue predicti, quia est propinquior, habeat eum secundum formam statuti...").

¹⁹ SN II, isp. 646, 11. XI 1334. године "... Ego Dome, uxor Martini de Panci, infirma iacens et mori timens, tamen, tamen habens sanam memoriam et loguelam, facio hoc meum (h)ultimum testamentum de rebus meis. In primis volo, quod Nycola, nepos meus, non habeat (nichil) de meis rebus, quia michi non dedit (nichil) de illo, quod michi dare debeat in vita mea, videlicet calciamenta

Друга исправа је заправо судски спор вођен 6. IV 1336. године између Николе, сина Никше Велике, као тужиоца, којег је иначе у претходно наведеној исправи његова баба Дома Панци искључила из наслеђства, и Прове, жене Богданове као тужене. Наведеног датума Никола је тужио Прову да изађе из куће која је некада била његове бабе ДOME а на коју он, према нотарској карти коју приказује, има право, будући да је њему Прова дала сву имовину након њене смрти уз обавезу да је за њена живота храни и одијева. Тужена се у своју одбрану позива на то да је кућу примила на основу Доминог тестаментa, те да је њено држање сасвим у складу са позитивним прописима. Извршитељи Доминог тестаментa, позвани од Николе као свједоци, свједоче у корист тужене, наводећи да тужилац нема право да наследи ништа зато што га Дома није именovala за наслеђника. Осим тога тужилац није могао да докаже да је извршио обавезе по закљученом уговору о доживотном издржавању тј. да је хранио и облачио своју бабу Дому. Судије, цијенећи доказе, пресуђују "да Прова има право да држи кућу јер је има по ваљаном правном основу и да је поводом те куће Никола не може више узнемиравати".²⁰

Из наведеног текста и судског спора се може тврдити да је била пракса у средњовековном Котору да се стари и самохрани одређују да путем уговора о доживотном издржавању оставе имовину блиским сродницима, али да су због неизвршавања уговорених обавеза тестаментом такве сроднике потпуно искључивали из наслеђа. Тестаторка је за универзалне сукцесоре имовине одредила, упркос постојању крвних сродника,

et vestimenta et omnia mea necessaria... Item volo, quod residuum mee domus sit Peruice, uxoris de Bogauice, et suorum heredum sub tali forma, quod omni anno in meo obitu det denarios tres ecclesie sancte Marie de flumine.

²⁰ SN II, исп. 985 (... Coram nobis iudicibus iuratis predictis conquestus est Nykola, filius Nichce Veliche, aduersus Prove, uxorem Bogauice cum una carta notarii in qua continebatur, quod Dome de Panci dedit totum factum suum ipsi Nykole cum tali conditione, quod ipse Nykola teneretur prouidere sibi toto tempore vite sue de victu et vestitu, dicens: "Tu tenes domum olim dicte Dome, que est mea secundum tenorem carte mee. Volo ergo, quod exeas et venunderis". Que Proue dixit: "Epitropi dicte Dome presentarunt michi dictam domum secundam tenorem testamenti dicte Dome. Non respondeo factum tibi, quia nolo intrare in placidum extraneum "Et ipse Nykola fecit vocari epitropos predictos... Qui epitropi dixerunt dicto Nykole": "Tu non dedisti victum et vestitum dicte Dome, uto obligasti ite, et ido domus predicta non est tua". Et quia idem Nykola non potuit probare se dedisse victum et vestitum secundum obligationem dicte carte; et presbyter Vita de Cucolo, epitropus dicte Dome, iuravit se auduisse a dicta Dome in morte sua, quod nichil dedit sibi Nykola predictus, ideo nos dicti iudices, sic audientes et videntes, diximus per sententiam, quod dicta domus sit eiusdem Proue secundum testamentum eiusdem Dome, nec ipse Nykola uel alter pro eo possit eam de domo predicta perpetuo molestare.

своју слушкињу и њену дјецу, будући да су о њој водили бригу. Знатан дио имовине легирава је у побожне сврхе.

4. Упоредна анализа сивилних прописа о ехередицији

Могућност искључивања потомака из наслеђивања била је предвиђена и у већини статута наших и италијанских приморских градова.

Посебном одредбом у будванском Статуту прецизно је означено у којим случајевима ће моћи доћи до искључења дјецe из наслеђа од стране њихових родитеља: "Наређујемо да сваки отац или мајка могу разбаштинити своје синове из следећих разлога: ако син туче оца или мајку, ако родитељи падну у сиромаштво, а син и ако има од чега неће да их храни, ако су отац или мајка у затвору, а син неће да их откупи мада има средства, ако син постане јеретик или отпадник од католичке вјере, ако кћерка постане проститутка а нема родитеље него браћу, ови је могу разбаштинити једнако као и отац или мајка. Ако нема браће већ сестру која је добра, ова је може разбаштинити од добара оца или мајке и поседовати читав део нечасне сестре".²¹

У овом случају тeстатор је потпуно слободно располагао читавом имовином. У другим случајевима, осим ако тeстатор нема дјецe, такве слободе нема. Она је ограничена, мада у Статуту нигдје није, бар када је отац породице у питању, одређено коликим дијелом отац не може да располаже. Једино је то регулисано у случају када тестаментално располаже мајка која може, ако има потомака, располагати само једном петином мираза,²² а ако нема потомака једном четвртином, док се преостала три дијела износа враћају њеној породици.²³ За анализирано питање је важно истаћи да је у Будви родитељ имао право да за живота подијели имовину међу синовима на једнаке дјелове, дајући било којем сину у односу на другог дио већи за 20

²¹ Ш. Љубић, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scordonae et civitatis et insue Lessinae, MHJSM, III*, Загреб 1882-1883, цап. 148, 33-34; (у даљем тексту Стат. Буд.), Навод члана 148, у тексту узет из Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, Никшић 1988, 151-152; Уп. Д. Динић-Кнежевић, *Положај жене у Дубровнику у XIII и XIV веку*, САНУ, Посебна издања, књ. CDLXIC, Одјељење историјских наука, књ. 2, Београд 1974, 119; Г. Новак, *Повијeст Сивилија*, Сплит 1957, 272.

²² Stat. Bud. cap. 173, cap. 291; цит. пр. Ж. Бујуклић, нав. дј, 148.

²³ Stat. Bud. cap. 174, cap. 291; цит. пр. Ж. Бујуклић, нав. дј, 148.

перпера.²⁴ Имовина се дијелила post mortem родитеља, на начин како су у тестаменту одредили.²⁵

Између будванског и которског регулисања ових питања сличности постоје, нарочито у погледу диобе међу дјецом за живота родитеља, али су ошетне и разлике:

а) У Котору је наглашено да искључење из насљеђа врши отац, а за мајку се такав закључак извлачи из статутарних одредби, посредним путем. У Будви се експлицитно у одредби о искључењу из наслеђства наводи: "да то чини сваки отац или мајка";

б) У которском Статуту је одређено да је забрањено располагање оставиоца трима четвртинама добара, док у Будви такве прецизности нема;

в) Разлика постоји и у погледу располагања миразом; жена у Котору може слободно да располаже једном четвртином мираза а у Будви је то регулисано другачије зависно од тога да ли жена има дјеце или не. Ове разлике су условљене различитим ставом которског и будванског састављача статута у погледу положаја жене у наслеђно-правним односима, што је неминован одраз првенствено слабије развијених друштвено-економских односа и локалне специфичности средњовековне Будве. У Будви је брачна веза била основ позивања на насљеђа, док је у Котору било посве другачије. Та разлика је била од одређујућег значаја за формирање других наслеђно-правних института.²⁶

У дубровачком статуту разбаштињење синова из насљеђа регулисано је у члану 23. четврте књиге статута. Одредбом се прописује:

"Бранећи достојанство родитеља наређујемо да синови родитељско поштовање губе: ако синови оца или мајку туку; ако спавају са очевом љубавницом; ако туже родитеља суду ако тужба повлачи смртну казну или телесно оштећење; ако им учине какву неправду; ако покушају да их отрују. Ако се то у потпуности докаже, отац има право искључити синове из читавог наслеђства и без дијела их оставити".²⁷

²⁴ Stat. Bud. cap. CXLVI: (...) et possa dar il padre piu a un figlio che all'altro una possession di valor do perperi 20, sia casa o casale.

²⁵ Пр. Ж. Бујуклић, оп. цит, 149.

²⁶ Уп. Ж. Бујуклић, оп. цит. 165.

²⁷ В. Богшић, К. Јиречек, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272 (Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, у даљем тексту МНЈСМ, vol. IX), Загреб 1904. год. (у даљем тексту Stat. Rag.), lib. IV, cap. XXIII, Ex quibus causis pater filium exheredare potesi. Deferentes paterne reverencie in hac parte statuimus: quod si filius, paterna, beneficia oblitus,

Тестатор је у Дубровнику могао располагати четвртином своје имовине *pro anima*.²⁸ Остало је припадало законитим наследицима. И у Дубровнику је, као у Котору, отац могао за живота раздијелити имовину међу мушком дјецом на једнаке дјелове, осим што је, за разлику од которског статута најстаријем сину могао оставити поклон у вриједности једне либре сребра.²⁹

Садржајне сличности између дубровачког и которског статута по питању *exheredacije*, слободе тестирања и права оца породице су очигледне. Чак је начин изражавања толико сличан да, како је истакао Л. Маргетић, "нема сумње у њихову заједничку провенцијацију".³⁰ Примјетно је, ипак, да је у которском Статуту у члану 144, изостао трећи став члана 23. четврте књиге дубровачког Статута, у коме се као разлог за искључење наводи прељуба са очевом љубавницом.³¹

У брачком Статуту се двије одредбе односе на слободу тестирања и искључивање потомака из наследства. Прва, с почетка XIV вијека, прописује:

"Одређујемо да од сада унапријед свака особа на својој самрти може разређивати са својим добрима како год хоће. Једино да онај који има синове (и кћери) не може од својих добара оставити једноме више него другоме осим - баш ако би хтио (оставити) једноме више него другоме - само једну ствар која не би била веће вриједности од десетог дијела свих његових

verberaverit patrem aut matrem suam, seu cum amica patris jacuerit, vel eundem patrem coram curia accusaverit tali accusatione, hoc est de tali malefficio, qua probata pater amitteret vitam vel membrum, aut su vite ipsius patris vei matris per venenum vel alio modo insidiarie temptaverit, et hec plene possint probari: pater talem filium possit exhereditare a tota hereditate patrimonii sui, sine parte facere.

²⁸ Stat. Rag. lib. IV, cap. XVII: Si quis moriens habens filios voluerit de suo pro anima sua testari, possit itam de mobili quam de stabili usque ad quartam partem bonorum suorum (...) disponere; servos (...) manumittere (...) ultra quartam ipsam, ita tamen si eos (...) de suo proprio comperravit.

²⁹ Stat. Rag. lib. IV, cap. XVI: Si pater voluerit u eciam filis nolentibus: stabilia eciam possit dividere et partem suam unicuique filio assignare et si voluerint (точније: voluerit), dum vixerit, apud se partes filiorum omnium retinere: cap. XVIII: Pater (...) possit majori filio donare (...) usque ad parum unum argenteum de libra una. Уп: В. Чучковић, оп. цит, 218; Л. Маргетић, *Преферирање дјејтејџа њо крчком, райском и дружим њриморским сџајџујџима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 218.

³⁰ Л. Маргетић, оп. цит, 220.

³¹ Питање заслужује подробну анализу и задире у многа шира разматрања односа између полова, имовинско-правног положаја супружника, разлога за раскид брака и низа других породично-правних питања.

добара. Једино ако би нетко од његових наслеђника био поставио руке на њу у злој намјери - и (то) се буде могло законито доказати - нека му није дужан ништа оставити од својих добара. Слично, ако би се неки син оженио без дозволе оца и (мимо) његове воље, нека му отац није дужан оставити никакав дио својих добара, а ако би се нека кћерка, женска, удала без дозволе и воље очеве, а ако не би имала оца, без мајчине дозволе, или ако би направила противно ономе што њен отац одређује или је одредио у својој посљедњој вољи, не смије ништа добити од речених добара.³²

Друга одредба је нешто каснијег датума и питање слободе тестирања уређује на начин посве супротан дотадашњем. Том одредбом је прописано:

"Сматрамо да треба утврдити и неприкосновено проводити да, када неки отац обитељи прави своју усмену опоруку посљедње воље, не буде принуђен само синовима оставити своју имовину, него дапаче да може слободно и смије са својим добрима по својој милој вољи располагати, како у (корист) страних тако и у (корист) синова; и да може једноме од синова оставити више у опоруци него другоме и једнога или више синова именувати наслеђницима и - ако би хтио - једнога или више њих лишити наслеђства у цјелини или дијелом, ипак не дирајући у права синова сходно важећој одредби млетачкога Статута који јасно о томе говори".³³

Брачки статут је у погледу разлога за искључење из наслеђивања и слободе тестирања знатно другачији од которског. У брачком статуту се, осим физичког зостављања родитеља, помињу и женидба сина и удаја кћери против родитељске воље као разлог за искључење из наслеђства. Осим тога, записано је да кћерке из имовине ништа не могу добити ако не поступи по ономе што је отац одредио или одређује у тестаменту. У Котору се ови разлози и права оца уопште не помињу. На Брачу је отац могао за живота подијелити имовину и при том једном дјетету оставити више него другом у висини једне десетине његових добара,³⁴ док је у Котору отац морао синовима оставити једнако. За разлику од которског у старом брачком праву су и женска и мушка дјеца могла бити искључена из

³² Stat. Brach, кв. II, гл. III, О разредби човјека на смрти и о вјенчању; цит. пр. А. Цвитанић, *Средњовековни сѣаишуј Брачке комуне*, Брачки зборник бр. 7, Супетар 1968, 110.

³³ Stat. Brach, кв. III, гл. XVI, О прављењу опоруке; цит. пр. А. Цвитанић, *Средњовековни сѣаишуј Брачке комуне*, Брачки зборник бр. 7, Супетар 1968, 198.

³⁴ К. Кадлец, *Statuta et reformationes insulae Brachiae*, МНЈСМ vol. XI, Загреб 1926, lib. II, cap. III De ordinatione viri ad mortem et de nuptiis; (...) ille qui haberet filios, non possit dare de suis bonis plus uni quam alteri nisi unam rem (...) intelligendo quod dicta res non valeat ultra decimam partem omnium bonorum suorum; цит. пр. Л. Маргетић, *op. cit.*, 218; Уп. и А. Цвитанић, *Средњовековни сѣаишуј Брачке Комуне*, Брачки зборник бр. 7, Супетар 1968, 110.

наслеђа, а искључење из наслеђа вршио је било који од родитеља. Одредба донијета вијек касније је одраз нових услова живота који су из основа промијенили односе у породици, родитељске атрибуте власти и права потомака, независно од тога да ли су мушкарци или жене. Влада потуна слобода тестирања са правом exheredacije потомака и без обавезе тестатора на подјелу имовине на једнаке дјелове.

Сплитски статут у више одредби донијетих током XIV вијека регулише питање искључивање потомака из наслеђивања. У њему је било много тачније и прецизније него у другим далматинским статутима одређено, када отац смије да у свом тестаменту не остави својој дјечи ни легитимни дио, тј. трећи дио оног дијела који би син имао од имања свога оца, да је отац умро без тестаментa.³⁵ У сплитском статуту је прописано да је отац дужан свом сину оставити бар законити дио, осим ако би син или други његови потомци нанијели какву тешку неправду или увреду оцу, мајци, дједу, баки или другим прецима, и ако ускрати издржавање свом оцу, мајци, дједу или баки.³⁶ Посебно се у сплитском статуту наводе неке нарочите неправде или увреде које се имају таквим сматрати: "ако син злобно удари оца, мајку, дједа или друге претке, ако син криминално оптужи оца, мајку или друге претке, ако се син често јавно дружи са крвним непријатељима свога оца или својих предака, ако син сполно опћи са заручницом или прилежницом свога оца, ако син не откупи свог оца или мајку ако су у тамници или заробљени, а он је у могућности да то учини, док они немају довољно имања за то, ако син или кћерка насилно спријече да отац начини тестамент, ако се кћерка подадне неком мушкарцу прије вјенчања и прије своје 25 године".³⁷ Интересантно је напоменути да сплитски Статут предвиђа и права синова да искључе родитеље из наслеђа у случају ако би они против њега починили велику увреду или неправду "gravem iniuriam vel offensam".³⁸ У Сплиту је иначе отац могао слободно располагати двијема трећинама заоставштине.³⁹ У Сплиту је могао поди-

³⁵ J. J. Ханел, *Statuta et leges civitatis Spalati*, МНЈСМ, vol. II, Загреб 1878, (у даљем тексту Stat. Spal.), lib. III, cap. 126; Quod filij non possint expellere parentes.

³⁶ Stat. Spal. lib. IV, cap. 72. De filijs uerberantibus patrem uel matrem.

³⁷ Stat. Spal. lib. III, cap. 19, Quod pater et mater non possint exheredare sine causa filios suos; Stat. Spal. lib. III, cap. 126; Quod filij non possint expellere parentes; цит. пр. Г. Новак, *Повијесни Сплит*, Сплит 1965, 272-273; уп; А. Цвитанић, оп. цит, 115, 152, 159.

³⁸ Stat. Spal. lib. III, cap. 19. Quod pater et mater non possint exheredare sine causa filios suos; Уп: Г. Новак, *Повијесни Сплит*, Сплит 1965, 272-273; А. Цвитанић, оп. цит, 115, 152, 159.

³⁹ Stat. Spal. lib. III, cap. 19. Quod pater et mater non possint exheredare sine causa filios suos.

јелити синовима на једнаке дјелове, при чему је једном дјетету могао оставити највише 1/10 оставштине изнад дијела који том дјетету припада.⁴⁰

Одредбе сплитског Статута показују нарочито одступања у односу на которске, што је схватљиво ако се има у виду да је у првом реду у Сплиту, како исправно тврди Маргетић,⁴¹ "прихваћено у потпуности римско-византијско наслѣдно право, преузето највјероватније преко Млетака". То право почива на слободи тестирања која је ограничена правом нужних наслѣдника и са приличним бројем разлога за искључење садржаних у *Noveli 115*.⁴² У Котору је, као и у неким другим јужним приморским градовима у средњем вијеку, у правној регулативи ових питања било присутно нешто елемената локалних правних обичаја, што је одраз недовољно зрелих друштвено-економских услова за реципирање правних концепата из развијених средина.⁴³

Истарски статuti код тестаменталног располагања оставиоца постављају озбиљна ограничења, па и искључења потпуне слободе тестатора у располагању својом имовином. По Крчком статуту родитељ може слободно да располаже само оним дијелом заоставштине који му је резервисан као његов дио.⁴⁴ Родитељ не може слободно отуђивати некретнине већ их претходно мора понудити дјетету,⁴⁵ а "може вршити расположење у поводу смрти тек након што је раздијелио дјеци њихове наслѣдне дијелове".⁴⁶ Према Рапском статуту отац својој законитој дјеци може оста-

⁴⁰ Stat. Spal. lib. III, cap. 38, De decima, que potest recipi supra partem: (...) nullus habens heredes possit dare alicui suorum heredum supra partem, nisi decimam partem suorum bonorum (...); цит. пр. Л. Маргетић, оп. цит, 218; Уп: Г. Новак, *Повијест Сплита*, Сплит 1965, 272-273; А. Цвитанић, оп. цит, 115, 152, 159.

⁴¹ Л. Маргетић, оп. цит, 247.

⁴² Уп. Л. Маргетић, *Нека ишћања сѣтаријеџ млейчаккоџ ѿородичноџ ѿрава*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 9/88, 107-117.

⁴³ Уп: А. Цвитанић, *Словенски ѿравни елементи у сѣтајушарном уређењу Пољца, Брача и Сѣлишћа*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 1963/1, 35-59.

⁴⁴ Крчки статут, 1. II, cap. LXXX De testamentis et ultimis voluntatibus et aliis superinde: (...) Item quod nemo valeat ordinare (...) habens plures haeredes ut praeiudicare (...) possit aliquem ex ipsis liberis filiis vel filiabus ultra valorem unius romanati (...), reservata tamen portione ipsorum patrum, et matrum, ex qua portione (...) ipsi genitores liberi possit ordinare; цит. пр. Л. Маргетић, *Преферирање дјейшћа ѿо крчком, райском и друџим ѿриморским сѣтајушћима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 215.

⁴⁵ Крчки статут, 1. II cap. LXVIII; цит. пр. Л. Маргетић, *Преферирање дјейшћа ѿо крчком, райском и друџим ѿриморским сѣтајушћима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 216.

⁴⁶ Крчки статут, 1. II cap. LXX: etiam viventibus filiis et eis invitis, dum iam suam partem haereditariam habuerint a parentibus; цит. пр. Л. Маргетић, *Преферирање дјейшћа ѿо крчком*,

вити 1/4 имовине, изузев дијела "ради спаса душе", при чему не мора синовима учинити једнак распоред имовине.⁴⁷ У Ровињу, Умагу, Пули и Новиграду "посредно се може установити из Статута да отац не може слободно располагати ни половином ако има три или четири деседента. Једино је могао разбаштинити своје деседенте ако има оправдан разлог за то. У Умашком статуту ти су разлози таксативно набројени. Из истих разлога могли су и деседенти разбаштинити своје асцеденте".⁴⁸ Како се види из изложеног, у односу на которско право постоје прилична одступања у регулисању слободе тестирања и exheredације.

У најстаријем млетачком праву забрањује се искључивање сина из наслједства. Имовина припада свим члановима породице те због тога отац не може искључити сина, јер би то значило "да му одузима право власништва, тј. синовљев удио у обитељској имовини".⁴⁹ У млетачком Статуту из 1242. године измијењене су одредбе старог млетачког права и оцу омогућено да слободно располаже својом имовином путем тестаментa. Одредбом 36. од 24. IX 1242. године је прописано:

"Нек распоред своје заоставштине се у тестаменту одређује. У овом члану објашњавамо и кажемо да се увијек трећи дио својих непокретних ствари које по закону слиједе (да није било насљеђиван од оца) оставља сину; син тај установљени дио губи ако дигне руку на оца у намјери да га повриједи".⁵⁰ У глоси уз овај члан истиче се разлика између римског и млетачког права које регулишу искључивање из насљеђа.⁵¹

райском и друђим ђриморским сѣаѣуѣиѣма, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 216.

⁴⁷ 3-U. Inchiostri, A. G. Galziana, Gli statuti di Arbe, Archeografo triestino, N. S. vol. XXIII, fasc. 1 i 2, a. 1899-1900, Trieste 1900, Рапски статут, 1. У, cap. V Qualiter pater unum donum faciat uni soli filo suo; (...) si quis vir decesserit tam cum testamento (...) vel sine, et reliquerit horedes legitimos post se; omnia bona (...) remaneant legitimis heridibus (...) equaliter, exceptis (...) pro anima sua. Si vero parter (...) voluerit (...) facere aliquod avantagium (...) uni solo de suis heredibus legitimis (...) si (...) habuerit (...) ad valorem librarum mille (...) vel abinde inferius possit facere (...) unum donum (...) valoris librarum centum (...); si habuerit (...) ad valorem librarum duorum millium (...) possit facere unum donum dex libris ducentis (...); si vero (...) habuerit (...) ad valorem trium millium (...) vel abinde superius usque in infinitum, possit (...) facere unum donum (...) usque ad valorem librarum terecentarum (...); цит. пр. Л. Маргетић, оп. цит, 217.

⁴⁸ I. Веуес, *Основи сѣаѣуѣарноѣ ѣрава у Исѣири*, Зборник Правног факултета у Загребу, XII, бр. 3-4, Загреб, 1962, 195.

⁴⁹ Л. Маргетић, *Нека ѣиѣања сѣаѣијеѣ млеѣачкоѣ ѣородичноѣ ѣрава*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 9/1988, 111.

⁵⁰ Statutorum ac Venetorum legem, vol. I-II, Venetiis 1728, p. 345; prima parte, Liber quarto statutorum et legum venetorum, cap. XXXVI, 24. IX MCCXLII Dishereditare nemo quidem filium

Прописи новијег млетачког права из XIII вијека узроковани су свакако истим оним промјенама које су се дешавале у свим проморским градским средиштима у то вријеме, па и у Котору. Јачање концепције приватне својине у градовима у односу на постојеће облике колективног власништва резултирало је измјенама у погледу слободе тестирања и њима неспорно повезане еххередиције и нужног наслеђивања. Треба само нагласити да је од града до града степен тог утицаја изражен и директно имплициран уз разлоге локалне природе, развојем самих средина, правним традицијама и многим другим факторима. На обликовање права преовлађујући је ипак био утицај друштвено-економских односа; што је степен друштвено-економског развоја два града већи то су веће и сличности у правној регулативи два града. Наравно не треба искључити утицај свих других фактора у стварању "правног миљеа" неког града.

Статути већине италијанских приморских градова су у регулисању слободе тестирања и права на искључивање из наслеђства примијенили одредбе ревидираног млетачког Статута из 1272. године у којем су дошле до "потпуног изражаја идеје и концепције аналогне онима у римском праву"⁵² да се може слободно тестирати уз обавезу да се нужним наследницима остави једна трећина онога што би насљедили *ab intestato*. Тако неки Статути дословце прописују "да је тестамент последња воља неке особе која заувјек потврђује и распоређује и потврђује распоред у свему и за све", али да се у њему тако мора располагати имовином "да се насљед-

sum potest ex toto, ut non faciat ei aliquam particulam. Hereditatis sua ei in testamento dimittat. Et hanc particulam interpretamur et dicimus semper esse intelligendum tertiam portiones sua rerum immobilium quam iure hereditario (nisi fuset hereditatus a Parte) habuisset, nisi forte (quod absit) constiterit, quod filius animo in iurandi iniecerit manus in eum, quod quidem horribille esset facimus; Уп. Л. Маргетић, Нека ишћања сћаријеџ млейачкоџ љрава, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 9/1988, 111.

⁵¹ Л. Маргетић, *Нека ишћања сћаријеџ млейачкоџ љрава*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 9/1988, 111.

⁵² Л. Маргетић, *Нека ишћања сћаријеџ млейачкоџ љрава*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 9/1988, 111.

нику најмање обезбиједи трећина оног што би добио *jure voluturis*".⁵³ О томе, као и о евентуалним разлозима искључења из наслеђства, морало се водити рачуна, јер би у противном тестамент био правно неваљан.⁵⁴ Било је у статутарној пракси, неких одступања од тога, посебно у случајевима када су жене тестатори.⁵⁵

5. Ујоређивање са римским и византијским правом

Јустинијан је таксативно набројао разлоге за искључивање из наслеђа у *Noveli 115*, став 3, којих се тестатор морао држати и изричито их навести у тестаменту.

Има четрнаест разлога за разбаштињење потомака. Новодимо их у дословном преводу.

"Искључују се из наслеђа десцеденти:

1. ако подигну руку на родитеља,
2. ако им нанесу тешку и нечасну неправду (увреду),
3. ако их оптуже за криминална дјела која нијесу против државе и принцепса,
4. ако покушају да их отрују,
5. ако покушају да живот својим родитељима угрозе на други начин,
6. ако син љубави са конкубином или маћехом,

⁵³ St. di Parenzo 1363. II 63. Termino -che gli testamenti et ultime volonta di qualunque persona siano in perpetuo ferme et ratte in tutto e per tutto: e se il padre o la madre nel suo testamento avera lasciato ad un suo figlio, o figlia un mezzo di formento, et uno di orzo per suo contento, e benedizione ordinando, che quello o quella di tal lasso sia tacito, e contento, - quel tal figlio o figlia aara stato (fatto) tal lasso, non possa piu oltre pretendere cosa alcuna per occasione d istituzione, o eredita, - o falcida od altra perticula, o per legitima. Lo stat, di Rovingo 1531. II venti soldi per contento e benedition; ma cio non valeva che pei figliuoli emancipati. Izvor naveden po A. Pertile, *Storia del diritto Italiano*, vol. IV, *Storia del Dritto privato*, Milano 1893, pag. 105.

⁵⁴ Cons. Catan. 6. In causa mortis licitum erit culibet jugalium disponendi de tertia sua, juxta suae arbitrium voluntatis: dumondo per viam institutionis filios vel filias inaliquo recognoscant, lege falcidia - seu alio quovis jure minime valituris. Ib. 23. Heres suus vel extraneus ab aliquo institutus, contentus sit ea parte super qua est institutus, nulla falcidia ab eo exigenda; Izvor naveden po A. Pertile, *Storia del dritto Italiano*, vol. IV, *Storia del Dritto privato*, Milano 1893, pag. 105.

⁵⁵ St. Messan, 22. Mater vero eos (filios et filias) exheredare non dicitur (quos non habet in potestate, sed tacite praeterire). Al contario le Cost. piem. V. 1. 22: Non e lecito alla madre di diseredare senza giusta causa i propri figliuoli, e perciò la loro preterizione portera la nullita del di lei testamento. Conf. Novel. 115 c. 3.

7. ако син иступи против родитеља као потказивач и својим потказивањем изазове губитак и штету,

8. ако се коме од наведених родитеља догоди да допадне затвора, и дјеца од тога који није оставио тестамент могу да буду законски наслѣдници, па од њега замољени они, или један од њих, нијесу жељни да га избаве, дајући јемство личношћу или имовином, одобрава се да је погодан за искључење онај који је замољен. Ово што одређујемо у вези јемства желимо да се односи само на мушку дјецу,

9. ако је непобитно да је неко од дјеце забранио да напишу тестамент да би касније могли саставити тестамент на своју руку; ако један од родитеља у самој забрани умре без тестамена, а онај који је забранио да се напише тестамент позива се на законско насљеђивање, онда они које је тестатор желио да позове као наслѣднике и легатаре, а који су се уздржали од таквог вријећања тестатора, имају право да траже искључење сина из наслѣдства по важећим законима,

10. ако се против воље родитеља син придружи глумачкој групи и у тој професији остане, уколико сами родитељи нијесу били у истој професији,

11. ако не прихвати унука или кћерка да се уда и прими мираз према могућностима, већ радије жели да води лагодан живот, ако до 25 године живота без сагласности родитеља ступи у предбрачне односе, а то није учинила грешком родитеља,

12. ако је неко био бијесан према родитељима (дјеца овога или ако нема дјеце, остали рођаци који се на насљеђе позивају законски), родитељ има право да напише тестамент у којем ће их искључити из насљеђа; исто тако то може учинити ако му се не поклања одговарајућа пажња и ако га не његују у току болести, чиме показују да су незахвални,

13. ако једнога од родитеља који допадне ропства, дјеца, било сва или један, не пожуре да откупе из ропства а постојала је могућност да се ропства родитељ ослободи, у власти је родитеља да ли овај примјер незахвалности жели да унесе у тестамент; ако због немарности дјеце или презира родитељ који је допао ропства не би био ослобођен, јер нијесу дјеца пожурила да откупе, не слажемо се да буду наслѣдници. Ако су сва дјеца у овој ствари била немарна сва имовина родитеља додјељују се цркви града из кога родитељ потиче, инвентар да се огласи уз јавно свједочење, да не би нешто од његове имовине пропало, тако да што год потом дође цркви да се искористи за откупљивање из ропства. Све што је речено у вези са наслѣдницима не стоји уколико се не успију написати или показати узроци њихове незахвалности. Садашње околности дале су могућност (прилику) да се

сачини уопштен закон те зато уопштено наређујемо да ако онај који је допао заробљеништва нема дјецу, а они који су позвани као насљедници нијесу пожурили да га откупе, и он је умро у заточеништву, нико од оних који су га занемарили не добија његово насљедство, премда је случајно прије ропства начинио тестамент у коме је наведене особе означио као насљедник. Пошто од својих није откупљен а други су се побринули о томе, којим чином је родитељ ослобођен, треба размотрити то питање. Кад је страна особа која је прије заробљеништва уписана као насљедник а касније не мари да га откупи, стиже је иста казна. Ова казна се одређује против оних који су навршили 18 година. У случају када је за откуп заробљеника потребно дати новац а нема се сопствени, допушта се да, ако је наведених година, позајми новац или да да у залогу покретне или непокретне ствари, или сопствене или онога ко је у заробљеништву. Наређујемо да се речено односи на својевласне и пунољетне особе. Ако се може доказати да су дали или потрошили за откуп из заробљеништва да њихови уговори важе, и кад се врати овај из заробљеништва обавезан је према њима по том уговору као према сопственим дужницима,

14. ако неки од родитеља који је правовјерац схвати да му син или синови нијесу католичке вјере, нити живе у заједници пресвете цркве, о чему сви блажени патријарси имају једно мишљење и сложено су наредили праву вјеру као и четири света синода... и таква дјеца у тој невјери устрају дајемо власт њиховим родитељима, управо из тог разлога, да их у тестамент упишу као незахвалне и разбаштине. Наређујемо да се примјени општа брига за правовјерну дјецу... те стога родитељима не допуштамо да имају друге насљеднике осим правовјерне дјеце и чланова католичке цркве, или ако нема дјеце од агната или конгната ближих, који су такође католици. Наравно бива да су једна дјеца правовјерни католици а друга да нијесу, те стога одређујемо да сва имовина припадне дјечи која су католици, премда се посљедња воља родитеља коси са нашом одредбом. Ако се одвојени од цркве касније њој врате, дугује им се дио насљедства у оном стању у коме је био када су се вратили цркви, и то им се даје без плодова и прихода приспјелих стварима у међувремену... ако дјеца одн. неки устрају у грешци, одређујемо да све ствари припадају правовјерној браћи или насљедницима њиховим са пуним правом власништва. Ако су сва дјеца отпадници од цркве, а други најближи од родбине или когната поштују праву вјеру... они имају предност у односу на јеретике и њихово насљеђују. Ако и дјеца и најближи агнати или когнати су отпадници од цркве, желимо да њихове ствари припадају цркви града гдје су настањени. Ако црквењаци забораве да судски траже те ствари у року од године дана, додјељује се насљедство државној благајни. Ако су и лаици без икакве разлике одређујемо да

имовина на сличан начин припадне нашим светим стварима. Ово желимо да важи и онда када су такве особе умрле без тестаментa".⁵⁶

Разлози за искључење из наслеђа у византијском праву наведени су у члановима 11. и 13. шестог титулуса Еклоге.

Члан 11.

"Ако се покаже да је неки наследник или записовник затајио опоруку која му је уручена, а касније се она пронађе код једног од њих, наследник се лишава наслеђства, а записовник записа".⁵⁷

Члан 13.

"Лишени су законског наслеђства због незахвалности дјеца ако злостављају властите родитеље, ако им наносе тешке увреде, ако их оптужују за кривична дјела или клевету, ако се један од њих дружи с чаробњаком, ако снује против њихова живота на било који начин, ако неко од наследника има сполни однос с маћехом или конкубином свог оца, ако се мушка дјеца не ујамче за затворене родитеље а то се од њих тражи, ако кћерка против воље родитеља не жели да ступи у брак већ води срамни живот, ако родитељи изгубе разум а дјеца не желе да их његују".⁵⁸

Већ је на први поглед јасно да су прописи статутарног права о ех-heredацији преузели дио регулативе из Јустинијановог и византијанског права о овом питању, које је до њих дошло преко правила средњовјековног општег права које је реципирало темељне правне идеје приватне својине и слободе тестирања Јустинијановог и византијанског права.

Разлози за искључење су у статутарном праву низа градова, па и Котору, "сиромашнији" у односу на римско и византијско право, што је условљено локалним посебностима у настанку и развоју градова, а посебно карактером односа у породици.

⁵⁶ Corpus iuris civilis, Novellae, (vol. IV), Edit. stereotip, Th. Mommsen, Berolini 1872, 115, caput III.

⁵⁷ Еклога, tit. 6, cap. 11; цит. пр. Л. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу љравну историју*, Зборник радова Правног факултета у Ријеци, бр. 1/1980, 68.

⁵⁸ Еклога, tit. 6, cap. 11; цит. пр. Л. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу љравну историју*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 1/1980, 68.

6. Закључак

У средњовјековном Котору је, као и у већини ондашњих статутарних права других приморских градова, постојала Статутом установљена могућност искључивања потомака из наслеђства.

Статутарне одредбе и нотарска грађа јасно указују да су правни оквири за регулативу овог института нађени у општем праву, *ius commune*,⁵⁹ базираном на концептима римско-византијског права,⁶⁰ као и елементима локалног обичајног права.⁶¹

Степен утицаја општег права на статутарно право био је различит и зависио је од низа фактора у којој ће се мјери у правном систему неког града наћи елементи старог обичајног права, коригованих норми локалног

⁵⁹ О узроцима, начину и путевима рецепције римског и византијског права у правне концепте статутарних права наших и италијанских приморских градова постоје радови од капиталног значаја који су за сваког истраживача средњевјековног права и рецепције од непроцењиве вредности: Ј. Даниловић, *Болоњска школа и ренесанса њена права*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, 1978/1, 51-89; Ј. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу њравну историју*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 1/1980, 53-77; I. Veues, *Основи сивајиуларног њрава у Исири*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1962, бр. XII/3-4, 181-198; U. Inchiostri, *Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, Archivio storico per la Dalmazia a. V, vol. IX i X i a, VI vol. XI i XII, Roma 1930 i 1931.

⁶⁰ Закључци до којих се дошло у тим радовима су од изузетног значаја за сваког истраживача средњевјековног права. За наше средњевјековно статутарно право је утвђено да је у знатној мјери стварано под утицајем теоријских концепата римског и византијског права, мада степен тог утицаја није стереотипан већ различит и зависи од низа фактора; Inchiostri, n. dj. 184; E la diffusione di questo principio, con poche differenze, in quasi tutte le leggi statutarie dalmate lascia gia scorgere un fondo di tradizioni giuridiche comuni, le quali non possono non avere le loro radici e i loro precedenti che nelle norme del diritto romano; G. Ferrari Dalle Spade, *Ricerche sul diritto ereditario in Occidente nell'alto medio evo con speciale riguardo all'Italia*, Padova 1914 - *Scritti giuridici II*, Milano 1954, 78: mi pare sia legittimo concludere che l'istituto della melioratio slinspira a concetti romani e che trova diritto romano i suoi precedenti storici; цит. пр. Ј. Маргетић, оп. цит, 223; видјети и упоредити: Ј. Даниловић, *Болоњска школа и ренесанса њена права*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, 1978/1, 51-89; Ј. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу њравну историју*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 1/1980, 53-77; I. Veues, *Основи сивајиуларног њрава у Исири*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1962, бр. XII/3-4; 181-198; Ј. Маргетић, *Преферирање дјешейна њо крчком, райском и друђим њриморским сивајиуљима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 224-229.

⁶¹ О томе детаљније код: I. Veues, *Основи сивајиуларног њрава у Исири*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1962, бр. XII/3-4, 184; Ј. Маргетић, *Преферирање дјешейна њо крчком, райском и друђим њриморским сивајиуљима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, 215-247; Ј. Маргетић, *Брачно имовинско њраво њрема Крчком сивајиуљу на лажинском језику*, Крчки зборник, Крк 1971, 28-57; Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, Никшић 1988, 240-248.

обичајног права и посве нових прописа које је диктирао интензивни трговачки промет у градовима.

Одредба о *exheredaciji* садржана у члану 144. которског статута је пропис из нове правне праксе града чије доношење су условили нови моменти у његовом економском развоју. Пропис одражава све израженије јачање концепције приватне својине у односу на колективну породичну својину. То потврђују и друге одредбе статута, а нарочито оне о диоби породичне имовине, власти коју је имао отац породице, одредбе о очевом праву на диобу и распоред имовине за живота и друге.⁶² Одредба о искључивању потомака из наслеђства потврђује да се породица патријархалног типа у Котору у XIV вијеку "разбија" и да отац породице, у Статутом утврђеним случајевима, може располагати том имовином, макар и била заједничка, ако је понашање потомака било такво да је угрожавало тјелесни интегритет и лично достојанство родитеља.

Родитељи нијесу били изједначени у погледу права на искључење и самог вршења искључења из наслеђивања, као ни у погледу права на коју имовину могу примијенити услове из одредбе 144. Статута и извршити *exheredaciju*. Искључивање из наслеђивања врши отац, док мајка то може учинити само као удовица, и то у оном дијелу имовине који је био њена лична својина.

Наведено указује да се упркос претпоставкама за примјену општер права у которској пракси и присутним утицајима такве врсте на статутарно уређење овог института, може тврдити да је било присутно и одступање од концептуалних оквира тог права, када је у питању правни положај жене и њено право на искључивање потомака из наслеђа.

Промјене до којих је дошло у Котору у XIII и XIV вијеку нијесу биле таквог интензитета да су могле у односу на дотадашње односе регулисане обичајно-правним правилима увести потпуно радикалне измјене. Пропис о *exheredaciji* представља прелаз ка новом начину уређења и регулисања наслеђно-правних односа.

Практична потврда примјене норме о искључењу потомака из наслеђа у Статутом предвиђеним случајевима није пронађена што, ако се има у виду природа овог института, није реално ни очекивати. Међутим, то не значи да се, због тога што није пронађен докуменат о примјени, може бити искључив у тврдњи да није примјењиван у Котору у XIV вијеку. Искључења из наслеђа блиских крвних сродника су забиљежена у неким

⁶² Stat. Cath. cap. 195,197, 201, 202, 204, 205.

исправама, али по основу неиспуњења обавеза из уговора о доживотном издржавању.

Прописи о еххередацији у статутима Котора, Будве, Дубровника, Сплита и других градова средњодалматинске и истарске регије као и у италијанским градовима су споља гледано слични, што је, ако се има у виду њихов заједнички римско-византијски правни коријен, сасвим схватљиво.

Дубље гледано, залазећи у њихову суштину, извјесне разлике у регулативи ипак постоје, а нужно су условљене различитим историјско-правним и друштвено-економским развојем, својинским односима, породично-правним режимом и низом других разлога које су израз локалних градских специфичности.

Одредбе о еххередацији у градовима средњодалматинске регије и италијанским градовима садрже већи број разлога за искључивање из насљеђа него градови јужног Приморја. Већа бројност разлога за еххередацију објашњава се, осим разлога локалне природе и чињеницом што су у поменутих градовима приватно-својински односи знатно израженији него у Котору, Дубровнику, Будви и другим градовима са њима сличним друштвено-економским уређењем.

На формирање института еххередације у статутарним правима наших приморских градова у знатној мјери је утицало новије млетачко право које је почев од 1272. године, нешто раније него у нашим градовима, увело право родитеља на еххередацију.

Средњовјековна статутарна регулатива о еххередацији базирана је на одговарајућим одредбама Јустинијановог и византијског права. Разлози за искључење наведени у 115. Јустинијановиј Noveli и члану 11. и 13. византијске кодификације Еклоге скоро су у идентичном садржајном облику пренијета у статутарна права градова у којима су друштвено-економски односи почивали на потпуној приватној својини и слободи уговарања. У градовима гдје ти елементи нијесу били изражени у толикој мјери, број разлога за искључење је смањен у односу на разлоге у Еклоги и Noveli.

Потребно је на самом крају истаћи, да је упркос присутним утицајима општег права, на статутарно уређење института еххередације и других института породичог и насљедног права у средњевјековном Котору у регулативи низа питања (подијељеност оставинских маса, искључења брачног друга из насљеђа, легатски карактер тестаментa, удовички ужитак мужа и жене) било знатних оступања од римских правних концепата.

Prof. dr Nevenka Bogojević

EXCLUDING FROM INHERITANCE IN MIDDLE AGE OF LAW IN KOTOR

Summary

In Medieval City of Kotor, as well as in the most of the coastal cities of that time, there was according to the bylaws, a possibility of excluding descendants from inheritance. According to Article 144. of the Statute, it was issued that descendant can be excluded from inheritance if he endangers, by his own behavior the physical integrity and personal dignity of his parents. The decree concerning exheritance represents the regulation from modern lawyers' practice of City of Kotor (XIV century) which reflects well expressed strengthening of concept of private property compared to collective family one. Regulation according to the bylaws was derived from decrees of Justinian 115th Amendment and both 11th and 13th Byzantine Codifications EKLOGA which were, in revised form, joined the Medieval Law. The citizens of Kotor retreated from conceptual scopes of Justinian and Byzantine Law as well as from General Law of exheritance in two cases: when the law concerning exheritance of both parents is discussed as well as in case when form of property from which one can be excluded is discussed. In Medieval Kotor the parents were not equalized in the Law concerning exheritance. The excluding from inheritance could be done by father, and mother could do that only if she is a widow and from her own part of property. These retreatings are understandable and are certainly caused by historical, socioeconomic and separatly family-lawyer's regimes which were the expressions of local characteristics of Medieval City of Kotor.